

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl / E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschiјnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 29, Nummer 3 / Nisan 5776 – April 2016

Oplage 360 exemplaren - Abonnement € 8,00 - Bankrekening NL07INGB0000259272

Het geheim wordt niet langer verzwegen

Door ds. Herman F. de Vries (*)

Mijn vader was Joods van geboorte. Mijn moeder niet. Ik ben Herman Frederic de Vries, zoon van Isaac, kleinzoon van Levie. Getrouwd en vader van vijf kinderen, vijfenvijftig jaar. Predikant in de Protestantse Kerk in Nederland. Geboren op Tasmanië. Nu woonachtig bij Dokkum en daar ook werkzaam.

Een onderzoek van Marlene de Vries (*1) uit 2006 brengt herkenning. Zij heeft onderzoek gedaan naar mensen die een Joodse vader hadden en het effect daarop van hun band met het Jodendom. Waarom zou je bijvoorbeeld moeite doen om te investeren in je Joodse achtergrond als er sprake is van halachische uitsluiting (*2)? Het leven werd voor mij zo geregeld dat niet mijn moeder maar mijn vader Joods was. Daar past een wet bij dat ik geen Jood ben. In de Tweede Wereldoorlog dachten anderen daar anders over, maar formeel ben ik niet degene die ik mij soms voel of misschien graag wil zijn.

Geheim

Van jongs af aan werd het mij bijgebracht om een Joodse identiteit en achtergrond te verbergen. Als jongen van 14 jaar werd ik eens door een Amerikaanse toerist er op aangesproken dat ik een Joods uiterlijk had. Trots vertelde ik hem wat ik wist. Mijn vader reageerde geschokt toen ik thuis gekomen opgetogen deelde wat mij overkomen was. Ik hield mij voortaan wijselijk stil. Puzzelstukjes vielen echter op hun plaats. Mijn grootmoeder, Jodin en Joods opgevoed, was na de Holocaust naar Australië geëmigreerd. Het is haar gelukt om haar naam – Cohen – nooit in enig officieel document in Australië opgenomen te zien worden. Vóór het internet-tijdperk was haar geheim veilig in het verre Australië. Graag

schreef ik vanuit Nederland mijn grootmoeder brieven en ontdekte hoe blij en misschien opgelucht zij was om voorzichtig iets van haar verleden met haar kleinzoon te kunnen delen. Blijkbaar deelde zij deze briefwisseling in haar enthousiasme ook met haar dochter, waarna haar dochter – mijn tante – mij verbood om nog verder met oma over het verleden te schrijven of te praten. Dit stukje verleden bestond immers niet. Ik bestond dus ook niet. Ik zweefde hoogstens wat rond. Daarnaast kwamen vele verhuizingen op jonge leeftijd. Het heeft mij veel gebracht, maar ook gehinderd in het ontdekken of ervaren van een fundament waarop ik verder kon bouwen. Er was wel een fundament, de liefde van ouders, mijn godsdienstige overtuiging, houvast in contacten en vriendschappen, maar ergens speelde altijd in het achterhoofd dat het verhaal niet compleet was.

Verzwijgen

Mijn vader overleed in 2002. Nooit had hij met mij over zijn vader gesproken, vermoord ergens in Polen. Wie was mijn grootvader? Wat was dat voor een man? Nooit heeft mijn vader verteld dat zijn vader een zus had en hij dus een tante. Nooit deelde hij dat hij een overgrootmoeder had, niet vermoord, maar ‘gewoon’ begraven, ergens in Nederland. Jarenlang woonden wij in Ommen, dichtbij Zwolle. Wel heeft hij verteld dat

Opperrabbijn Hirsch een oom van zijn moeder was, maar nooit hebben wij in die jaren de synagoge gezocht, laat staan bezocht. Regelmatig gingen wij winkelen in Zwolle, maar nooit liepen wij door of langs de Samuel Hirschstraat. Ik heb het nooit kunnen snappen. Al ben ik op de hoogte van allerlei onderzoeken over traumaverwerking, verdringing en ontkenning, etc. Om te kunnen overleven werd het belangrijkste verzwegen. Boos, verontrust was mijn vader toen ik in Ternaard ging wonen, boven Dokkum, dichtbij Holwerd en Blije. Het was zo ver weg, schreef hij. Hij sprak er niet over. Hij schreef er over. Pas jaren na zijn dood begreep ik hoe moeilijk en traumatisch onze verhuizing naar Ternaard voor hem geweest moet zijn. Tussen Ternaard en Holwerd lag het huis aan de dijk waar hij jarenlang ondergedoken was geweest. Vanuit Overijssel naar het koude land bij het Wad, midden in de winter. Verplicht om dankbaar te zijn, maar als jonge jongen ook verplicht om in de ijzige kou het boerenwerk te verrichten. Het moet hem ziek hebben gemaakt. Minstens eenzaam. Niet wetend hoe het met zijn ouders en zus gesteld zou zijn. Elke keer als hij ons gezin – een kleine 60 jaar later - in Ternaard bezocht werd hij geconfronteerd met beelden en herinneringen die allang verdrongen waren. Littekens gingen bloeden en hebben hem misschien ziek gemaakt. Uit liefde heeft hij gezwegen. Het verleden zou immers weer tot leven kunnen komen. Het gevaar in mensen en tussen volkeren is nooit weg geweest.

Familieverbanden

Stille jaren gleden voorbij. Als je 30, 40, 50 jaar bent vult het leven zich vanzelf. Huwelijk, gezin, kinderen, opvoeding, werk, vakanties, vriendschappen, ouder worden. Het was en is meer dan goed. Op een dag begon de confrontatie met het verleden opnieuw. Een onderzoek naar Joodse onderduikkinderen in Holwerd en Blije bracht mij in contact met een bekwaam onderzoeker en genealoog. Gelukkig was het zomer. Voor mij een rustige tijd. E-mails vlogen heen en weer. Ik stond open voor wat het verleden mij kon vertellen. Mijn vader was inmiddels overleden. Mijn zoeken zou zijn ziel niet meer schaden. Gegevens werden gezocht en gevonden. Adressen, namen, telefoonnummers. Op zoek naar de familie die in het onderduikhuis had gewoond tussen Ternaard en Holwerd. Maar het onderzoek ging verder. ‘Herman, weet jij wel dat er nog familie van jou leeft?’ Een wereld van familieverbanden ging

voor mij open. Meest doden. Vermoorden.

Tientallen. Maar ook enkelen die overleefd hadden en sommigen van hen hadden kinderen gekregen. Een zomer volgde met familiebezoeken. Twintig jaar geleden hadden mijn vrouw en ik een tafelkleed voor de sjabbat gekocht. Eindelijk kon het kleed gebruikt worden. Emoties. Woede om wat nooit geweest was en niet meer ingehaald kon worden. Waarom is het ons nooit verteld? Natuurlijk waren en zijn er antwoorden, maar niet al die antwoorden lossen de innerlijke vragen op. Vreugde ook vanwege verhalen uit verleden en heden. Foto's die gaan leven. Maar ook heel veel foto's van vele, vele familieleden die niemand herkent. Blijde gezichten die je aankijken vanaf de foto, maar wie zijn het? Het gesprek brengt ons samen. We zijn zichtbaar en duidelijk familie. Herkenning vanwege uiterlijk, karakter, interesses en hobby's. Dankbaarheid dat een stille en donkere leegte overbrugd wordt door het vinden van elkaar, en ook door het vinden van het graf van mijn vaders overgrootmoeder in Groningen. Zo dichtbij. Al die jaren dichtbij. 72 jaar heeft het graf gewacht op bezoek van een kind, kleinkind, achterkleinkind of achterachterkleinkind. Kinderen werden vermoord. Kleinkinderen werden vermoord. Achterkleinkinderen durfden of wilden of konden niet meer. Maar een achter- achterkleinzoon bracht na 72 jaar een bezoek aan haar graf. Bij haar stonden al die andere graven te wachten, van haar ouders, broers en zussen. Boeken en websites met informatie werden gevonden. Namen, adressen, graven, data. Maar geen verhalen. Geen anekdotes. Gezichten met een naam. Graven vol met letters. De stilte schreeuwt nog steeds. Bewust van een Joodse identiteit en een groeiend verlangen naar meer en verder en dieper, maar ook geconfronteerd met de formele regel dat ik niet ben die ik geweest had kunnen zijn. Zelfs mijn naam betekent een breuk met het verleden. Eeuwenlang werden de namen Isaac en Levie doorgegeven van vader op zoon. Totdat mijn vader in of na de Tweede Wereldoorlog om onbekende redenen een andere naam kreeg. Natuurlijk gaf hij zijn zoon ook niet de gebruikelijke naam mee. Onwetend gaf ik als vader ook de familienaam niet mee. Herman had Levie kunnen of moeten zijn. Mijn zoon had Isaac kunnen of moeten zijn. Natuurlijk is het heden goed. Mensen leren omgaan met het verleden en met de meest uiteenlopende situaties en droevige of traumatische ervaringen. Hoe het leven geweest had kunnen zijn als de oorlog niet inge-

Foto: graf van mijn Joodse betovergrootmoeder Hendriette in Groningen (*3)

broken had, kun je niet weten. Wel heeft het leven overwonnen. De dood niet. De graven getuigen van het leven dat geweest is. Bij de graven stroomt de liefde eindelijk opnieuw. De liefde heeft niemand weg kunnen nemen. Nieuwe generaties staan op. Niet iedereen is vermoord. De leegte wordt overbrugd. De stilte is gevuld. Het leven gaat verder. Jeruzalem is herrezen, ook in mijn eigen hart. Ik ben geen Jood. Ik mag geen Jood zijn. Maar ik ben wel familie van Joden. Deze familie omarmt mij en zegent mij. Niemand kan mij het graf ontnemen van mijn Joodse betovergrootmoeder. Zij is van mij en ik ben van haar. Ik weet ook dat haar G'd mijn G'd is.

Fundament

De nieuwe familieband – met levenden en doden – is sterk genoeg om inhoud te geven aan het leven

en de toekomst die ik zoek. Een wat steviger fundament wordt mij aangereikt en dagelijks wordt dit fundament sterker. Menselijke wetten verbleken in het licht van de heilige liefde en van de doden die ons zijn voorgegaan in een eeuwig oord van vrede. Ik ben op de goede weg. De graven wijzen mij de weg.

Opnieuw is de tijd gevaarlijk. Joden verlaten Nederland. Of beter gezegd: zij vluchten. Toen wij onze kinderen bijbelse namen gaven, vroeg mijn vader de naam Sara niet te gebruiken. Pas 20 jaar later begreep ik dat dit de naam van zijn grootmoeder was geweest, vermoord in Sobibor. Het is beter, veilig en verstandig om ook in deze tijd voorzichtig te zijn en te zwijgen. Ik kan echter niet langer zwijgen. In ben de zoon van Isaac. Ik ben de kleinzoon van Levie. Ik ben de achter-achterkleinzoon van Hendriette. Haar graf bestaat. De synagoge die zij in Groningen bezocht, kan ik nog steeds bezoeken. De synagoge van de oom van mijn grootmoeder, Opperrabbin Samuel Juda Hirsch, is bewaard gebleven en is nog altijd een levende getuigenis van wat was, is en zal zijn. Het verleden bestaat. Mijn leven heeft een fundament. Daardoor is er ook richting en toekomst. Het trauma lijkt genezen. Ik voel mij beter. G'd zij geprezen. Het is dus toch waar: onze G'd is sterker dan de vijand. Hij is de Machtige. Hij is ook mijn G'd.

Noten:

(*) Met dank aan: Wim Abas, Simon Cohen, Reinder Postma, Sara de Vries en Lex Wolf

(*1) Marlene de Vries is onderzoeker bij het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam. De titel van de publicatie is 'Vader-Joden en hun band met het Jodendom: de cijfers'.

(*2) 'Halachisch' is volgens de Joodse wet. Volgens de 'Halacha' worden de volgende personen als Joods beschouwd: 1) zij die geboren zijn uit een Joodse moeder, ongeacht of zij 'iets doen' aan de Joodse religie en 2) zij die niet als Jood zijn geboren maar tot het Jodendom zijn overgegaan onder de auspiciën van een orthodox rabbinaat.

(*3) De kroontekst luidt: אִשָּׁה יִרְאֵת ה' הִיא תְּהַלֵּל = 'isjah jir'at hasjem hi' tithallal = een vrouw die de Eeuwige vreest, die zal geprezen worden (Spr. 31:30)

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie wordt verkregen uit schenkingen of aankoop.

Jeannette Hansma Bibliothecaris Stichting Judaica Zwolle. jhhansma@gmail.com

Nieuwe aanwinsten

-Joods Nederland : een cultuur-historische gids door Jan Stoutendijk en Paul Vivegeno.- Amsterdam : Querido, 1989.- 310 p. Plaatscode : 944.9 JOODS

-Canon van 700 jaar joods Nederland door Tirtsah Levie Bernfeld en Bart Wallet.- Amsterdam: Joods Maatschappelijk werk, 2015. – 218 p. Plaatscode : 944.9 BERN

-Lock, Ellen – Kom vanavond met verhalen hoe de oorlog is verdwenen: verhalen van verzetsdeelnemers en oorlogsgetroffenen.- Leiden Sociale Verzekeringsbank, 2014.- 302 p. Plaatscode : 944.9 LOCK

-Oosterlee, Klaas van, Buber en Israel : utopie en dialoog. – Baarn, Ten Have, 1978. – 110 p. Plaatscode 944.9 OOST

Over de geschiedenis van de Joden in Steenwijk

Boekbespreking door Wim Neevel

Onlangs verscheen bij Uitgeverij Toetssteen de brochure *De stenen spreken – Over de geschiedenis van de Joden in Steenwijk*. De uitvoering: 28 pagina's geniet en rijkelijk voorzien van kleurenfoto's. De prijs is € 2,50 en de verzendkosten zijn € 1,95.

Te bestellen via <http://toetssteen-boeken.nl/winkel/>. De overhandiging van het boekje door auteur Klaas de Jong aan burgemeester Marja van der Tas en aan opperrabbijn Binyomin Jacobs was op 26 januari 2016 in villa Rams Woerthe te Steenwijk - het bestuurscentrum van de gemeente Steenwijkerland.

Foto: v.l.n.r. Marja van der Tas, Klaas de Jong, Binyomin Jacobs

Joodse Steenwijkers

Het boekje is bedoeld om de herinnering aan Joods Steenwijk levend te houden. Je leest over de symboliek van steentjes in de Joodse traditie, waar onvergankelijke kiezelstentjes op een graf aangeven: 'ik ben even bij je geweest'.

De eerste Joden verschenen al voor 1700 in Steenwijk. In de 18e en 19e eeuw groeide de gemeenschap en zorgde voor een welkome bedrijvigheid. De oudste nog aanwezige grafsteen op de Joodse begraafplaats aan de Eesveenseweg is van Marcus de Leeuw die op 4 februari 1815 overleed. Hij was in 1741 in Steenwijk geboren. Op het hoogtepunt in de 19e eeuw woonden er ongeveer tweehonderd Joden in Steenwijk. In deze brochure is het grootste deel van de inhoud gereserveerd voor achtergrondverhalen rond de eenenvijftig Joden die aan het begin van de oorlog nog in Steenwijk woonden. Eveneens vertelt het boekje over het plaatsen van herinneringsstenen – Stolpersteine – voor Joodse Steenwijkers die door de naziterreur zijn omgebracht. Daarvoor werd op 5 mei 2014 de stichting Stolpersteine Steenwijk opgericht met als doel het behoud van het cultureel erfgoed van de Joodse gemeenschap.

Na de oorlog zagen de weinige overlevenden

geen mogelijkheid meer om de Joodse gemeenschap te laten herleven. Wel was er nog de 'choepa' – de inzegening van het huwelijk – van Aron Jacobs en Carolina de Leeuw, de ouders van opperrabbijn Binyomin Jacobs. In dit verband is het wel aardig in het NIW te lezen dat opperrabbijn Jacobs eens 'gecomplimenteerd' was met het feit dat hij zo goed Nederlands sprak. Toen de rabbijn degene die de opmerking maakte confronteerde met het feit dat hij uit een geslacht van Nederlandse Joden komt, was dat nieuws.(*1) Op 11 mei 2014 werd voor het laatst een steen geplaatst op het graf van Susanna Charlotte (Suze) Slager-de Wied. Zij was de laatste van de Joodse gemeenschap die nog in Steenwijk woonde.

Vluchtelingen in Steenwijk

Al vanaf 1933, na de machtsgreep van Hitler, vluchtten Joden uit Duitsland zoals de familie Frank. De Nederlandse regering maakte dit echter steeds moeilijker, sloot uiteindelijk de grens en stuurde zelfs vluchtelingen terug. Op 12 maart 1938 gingen Duitse troepen de grens over en

trokken Oostenrijk binnen. In Wenen werden ze door enorme massa's enthousiast verwelkomd. Maar na deze bezetting huisvestten Joodse gezinnen in Steenwijk illegaal Joodse kinderen uit Wenen. Het is niet bekend of die de oorlog overleefden. Groot-Brittannië nam na de Kristallnacht – de nacht van 9 op 10 november 1938 – tienduizend Joodse kinderen op uit Duitsland, Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen.(*2) In de brochure lezen we op pagina 18:

“In navolging daarvan nam de Nederlandse regering ook kleine aantallen kinderen op. Aanvankelijk verbleven ze achter prikkeldraad in een kamp bij Rotterdam. De doopsgezinde kerk probeerde ze een passender onderdak te bieden. Zo kwam een veertigtal tieners in 1939 tijdelijk op Fredeshiem (*3) terecht. Ze gingen daarna naar de Johanneshof in Dieren. Na de bezetting kwamen de meesten op onderduikadressen terecht. Dankzij hun taallessen in Steenwijk spraken ze goed Nederlands en ze konden daardoor veiliger onderduiken.”

Kortom: informatief en boeiend

Samen met de achtergronden van de verstrooiing van het Joodse volk na de val van Jeruzalem en de Sjoa – vernietiging – in de Tweede Wereldoorlog wordt de geschiedenis van de Joden in Steenwijk helder en beknopt beschreven in dit minibook. Het vierkante formaat (15 x 15 cm) is geïnspireerd op de vierkante Stolpersteine – struikelstenen – die bij voormalige woningen van omgebrachte Joden worden gelegd. De verkoopprijs van het boekje is bestemd voor de stichting Stolpersteine Steenwijk. Warm aanbevolen!

Noten:

(*1) Uit het Nieuw Israëlitisch Weekblad van 22 januari 2016, pag.19

(*2) In het Judaica Bulletin jaargang 28.1 – 28.2 – 28.3 – 28.4 en 29.1 stond hierover de artikelenreeks: *In het spoor van de Kindertransporten*.

(*3) Het Buitengoed Fredeshiem, met 24 hectare bosrijk gebied, ligt in Steenwijk-De Bult.

HERHAALDE DRINGENDE OPROEP

- De belangstelling voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle is groot. Binnen onze stichting werken we vooral met werkgroepen van vrijwilligers.
- Echter begin december 2015 heeft Mieke van Harten-Wondergem aangegeven dat, door persoonlijke omstandigheden, de werkzaamheden als administrateur van de Stichting Judaica Zwolle te zwaar voor haar gaan worden. Vanaf januari 2008 heeft Mieke de administratie van de stichting op zich genomen.
- **Graag komen wij in contact met iemand die het werk van Mieke met ingang van het nieuwe cursusjaar, in september, wil overnemen.** Informatie – over de opzet van het gegevens-bestand van de administratie en de concrete werkzaamheden, zoals cursusinschrijvingen, abonnementenregistratie, de facturering etc. – wordt graag door Mieke verstrekt.
- Het is belangrijk dat het werk van onze stichting doorgaat met uw steun en inzet. Wij vragen vooral affiniteit met het werk van de stichting en voor de functie van administrateur ook enige relevante ervaring met vergeijkbare werkzaamheden.
- **Stuur uw reactie naar info@judaica-zwolle**

De wieg van de Georgische kerk staat in de synagoge

Door Wim Neevel

Toen de Almachtige de aarde verdeelde over alle volken had de Georgiër zich, na een uit de hand gelopen festijn, verslapen. Bij de 'Schepper van hemel en aarde' aangekomen hoorde hij dat er geen grond meer over was. Hij was zo teleurgesteld dat de Eeuwige uiteindelijk zei: "Goed, voor deze ene keer dan! Je krijgt een stukje paradijs dat ik voor mezelf had willen bewaren."

Joods Aramees christendom

Hoewel het Trans-Kaukasische land Georgië als een Europees land wordt beschouwd, ligt het geografisch gezien grotendeels in Azië. Als voormalige Sovjetrepubliek – die zich ondanks jarenlange atheïstische propaganda in meerderheid als christelijk beschouwt – kent het land een eeuwenoude beschaving met een eigen taal, fraaie kathedralen en Byzantijns aandoende kerken en kloosters. Ook zijn er nog enkele kleine gemeenschappen van Mizrachi-Joden -'Oostelijke Joden'- te vinden met nog een eigen synagoge. Deze Joden worden ook wel Mizrachim genoemd of soms Oriëntaalse Joden.

Al in het begin van de vierde eeuw wordt Georgië officieel een christelijk land, kort na de kerstening van buurland Armenië dat in het jaar 301 als eerste land het christendom als religie omarmt. Daarmee is Armenië de oudste christelijke staat ter wereld. Toch staat de wieg van de Georgisch-orthodoxe kerk in de synagoge. De eerste 'verkondigers' blijken Joden te zijn geweest. Al dan niet direkt uit Jeruzalem afkomstig, nog Aramees sprekend, geven zij aan hun 'belijdenis' een eigen Joodse expressie. Joods Aramees christendom – en niet: Grieks Byzantijns heidenchristendom – wordt de oudste grondslag van de Georgische kerk.

Kartveli ebraelebi

Joden vestigen zich vele eeuwen geleden aan de periferie van het Nabije Oosten – een term die vooral nog gangbaar is in de archeologie – maar tegenwoordig spreken we van het Midden-Oosten. De oorspronkelijk Georgische Joden zijn ook wel bekend onder de naam *'Kartveli ebraelebi'*. 'Kartvelebi' – ქართველები in het Georgisch – is de naam van de bewoners van het centraal en oostelijk gelegen Kartli, dat in de Klassieke Oudheid 'Iberië' wordt genoemd. De vooral in het buitenland gebruikte benaming Georgië is afgeleid van een Griekse naam voor boer. Georgië betekent dan ook: boerenland.

Georgië - 2.600 jaar Joods leven

Sinds de 6e eeuw vóór de gewone jaartelling (vgj) bestaat er al een Joodse gemeenschap in Georgië. Opvallend is dat zowel Georgische niet-Joden als Joden zich beroemen op het feit dat Jodenhaat nooit in Georgië heeft bestaan, hoewel historische gebeurtenissen van het tegendeel getuigen. Niettemin geeft deze dwaling de rol aan die de Joden in de nationale mythologie van Georgië spelen. Volgens sommige historici komen de Joden naar Georgië na de verovering van Jeruzalem door Nebukadnezar in 586 vgg. De muren van Sion, de stad van David, worden gesloopt, de tempel gaat in vlammen op en een groot aantal Joden wordt gedeporteerd. Met de verwoesting van de eerste tempel – op de 9e dag van de maand Av – begint de diaspora, de grote volksverhuizing. In Babylonische gevangenschap worden de Judeeërs – of Joden, zoals ze nu worden genoemd – aangespoord hun identiteit te bewaren ondanks alle tegenspoed. Nu worden er voor het eerst ontmoetingsplaatsen (batee-knesset) of synagogen opgericht waar de offergaven zijn vervangen door gebeden, een directe communicatie met God.

De legende veronderstelt dat onder de vluchtelingen ook nazaten van koning David zijn, van wie de Bagratids – een dynastie van Georgische en Armeense koningen – claimen afkomstig te zijn. Dit lijkt overeen te stemmen met de mening van de in de 5e eeuw levende geschiedschrijver Moses van Chorene (*1), die schrijft dat de leden van de Bagrat-familie – de Bagratids of Bagratoeni – afstammelingen zijn van de notabelen uit Juda, die weggevoerd zijn door Nebukadnezar. Deze bewering wordt ook ondersteund door Leonti Mroveli – de Georgische kroniekschrijver uit de 11e eeuw – die schrijft: *"Toen veroverde koning Nebukadnezar Jeruzalem. De Joden die van daaruit gevlucht zijn komen naar Kartli en verzoeken de mamasachlisi [lokale heerser] van Mtscheta om grondgebied in ruil voor het betalen van belasting. Hij gaf [een*

plaats] en liet hen in de lente neerstrijken aan de Aragvi [een rivier], die Zanavi werd genoemd en die later werd omgedoopt tot Zanavi, de Jodenwijk.”(*2)

In een aggadische uitspraak (*3) staat dat God sprak: “wanneer ik hen [de bannelingen] door de woestijn laat trekken, dan zullen zij van honger sterven; daarom laat ik hen door Armenië gaan, waar steden en vestingen zijn en waar ook spijs en drank voorhanden zijn.” [Threni rabbathi 1,14] (*4)

Koninklijk zegel van de Bagrat-familie met de harp en slinger van koning David

De regeerperiode van de Bagratids begint in de vroege Middeleeuwen – in 813 – en de traditionele geschiedenis zegt dat ze verbonden is met de vroegere dynastieën die regeren in de 6de eeuw. Tot zo lang is ook Mtscheta de hoofdstad van Georgië geweest. Het koningschap zal duizend jaar in handen blijven van de Bagratoeni. Opmerkelijk is dat op het koninklijk zegel van de geliefde Bagrat-familie de harp en slinger van koning David staan afgebeeld. Sterker nog, de meest populaire heersers van de dynastie dragen bijbelse namen: koning David IV (1089-1125) – ook wel David de Bouwer genoemd – en koningin Tamar (ca 1160-1213). Zowel door haar rol als vrouwelijke heerser en vanwege de bloei van het koninkrijk is Tamar een belangrijke figuur gebleven in de Georgische geschiedenis en cultuur.

Dit alles verklaart waarom de regering van Georgië in september 1998 een grootse viering van de herdenking van '2.600 jaar Joods leven in

Georgië' sponsort. Het evenement wordt gevierd als een nationale feestdag en is door tienduizenden mensen bezocht, inclusief president Shevardnadze (1995–2003), de Israëlische president Moshe Katsav en de Asjkenazische en Sefardische opperrabbijnen uit Israël.

Het Perzische Rijk van Cyrus II de Grote

Volgens andere historici vestigen zich pas na 559 vgg de eerste Joden in Georgië en Centraal-Azië. In dat jaar wordt door Cyrus II de Grote het Perzische Rijk gesticht en ontstaat door het verenigen van volkeren en veroveren van gebieden een groot nieuw rijk in het Midden-Oosten, grotendeels het huidige Iran. Met de troonsbestijging van Cyrus worden de Babyloniërs ten val gebracht. In ruwweg 538 vgg staan de Perzen de Joden toe om terug te keren naar Kanaän, naar Sion. Ondanks de belangrijke plaats die de Babylonische ballingschap in de bijbel inneemt, duurt deze maar 48 jaar. Binnen 500 jaar worden nu in alle grote centra rond de Middellandse zee Joodse kolonies gevonden. En zo, vanaf de 6e eeuw vgg, verbreidt de invloed van de Joden zich ook buiten de grenzen van het beloofde land. Niettemin keert een kleine groep terug naar Jeruzalem. De boeken Ezra en Nehemia spreken van 50.000 repatrianten. Vanaf die tijd wordt ook de hoop op het aanbreken van de messiaanse tijd weer actueel.

Cyrus heerst over een gigantisch rijk dat zich uitstrekt van de Middellandse Zee in het westen tot het Hindoestaanse Koesj in het oosten. Deze koning van Perzië heeft het 'Zoroastrisme' – waarvan Zarathustra uit de 10e eeuw vgg de stichter is – tot staatsreligie van zijn rijk gemaakt. Kort gezegd komt het erop neer dat bij dit geloof een duidelijke ethische component aan de religie is gekoppeld. Maar binnen het rijk van de Perzen is elke godsdienst toegestaan, ook het Jodendom, want tolerantie is een belangrijk grondbeginsel. Er zijn een aantal bekende concepten in het Jodendom die volgens sommige geleerden oorspronkelijk uit het Zoroastrisme komen. Het gaat dan om zaken als: de schepping van de wereld in zeven fasen of dagen, een wederopstanding van de doden en het vertrouwen in de komst van een 'masjiach' – gezalfde – in de messiaanse tijd. Onder het bewind van de koning van Perzië wordt het Aramees, een Semitische taal, als 'lingua franca' ingevoerd. Deze taal, die nog steeds door kleine christelijke gemeenschappen in Irak, Syrië en Jordanië gesproken wordt, is zo voor de toenmalige Joden de tweede belangrijke taal naast het Hebreeuws geworden.

Migratie oostwaarts

Cyrus de Grote maakt het in zijn rijk voor Joden ook mogelijk om handel te drijven. In de Talmoed is al sprake van de aantrekkingskracht van de handel (Traktaat Avoda Zara 31B). De Joodse handelaar Samuel bar-Bisna woont in Margwan, dat tegenwoordig Turkmenistan heet – ten zuiden van Oezbekistan. In de daarop volgende eeuwen wagen Joodse handelaren zich zelfs in de eindeloze steppes en gebieden met besneeuwde bergtoppen. De meest aaneengesloten invloedrijke Joodse gemeenschap is ontstaan in Buchara, een oase-stad, zo'n 1000 km ten oosten van de Kaspische zee, in wat tegenwoordig Oezbekistan heet. Ook in de Kaukasus ontstaan vrij grote Joodse gemeenschappen. De Buchaarse Joden in Oezbekistan – Centraal-Azië – en de Bergjoden in Azerbeidzjan en Dagestan, kennen ieder hun eigen historische ontwikkeling. Echter volgens genoemde historici hebben zij met de Georgische Joden gemeen dat zij allen zijn voortgekomen uit de Babylonische ballingschap en afstammen van de Perzische Joden. De migratie oostwaarts van de verre voorvaders van deze Oriëntaalse Joden, van het Heilige Land naar Babylonië, wordt weerspiegeld in de westwaartse richting waarin de synagogen zijn gebouwd. De Heilige Ark bevindt zich in de westelijke muur, richting Jeruzalem.

De Joodse gemeenschap van Georgië ligt ver verwijderd van de belangrijkste Joodse centra. Tot in de 19e eeuw bestaan er nauwe handelsbetrekkingen tussen de Joden uit Georgië en de Joodse gemeenten (kehillot) in de Kaukasus, Buchara en Perzië. Zodoende gebruikt men ook de 'Sephardi' gebedenboeken en houdt men zich aan hun rabbinale voorschriften. De keppeltjes zijn versierd met borduurwerk in een Georgische stijl die verwantschap toont met die van bijvoorbeeld de Afghaanse.

In alle gebieden waar de Joden zich vestigen ontwikkelen zij een Joods dialect van de spreektaal, behalve in Georgië. De Kaukasische Bergjoden spreken Juhri, dat afstamt van het Perzisch, maar door de eeuwen heen is beïnvloed door het Hebreeuws, Turks en Russisch. Het wordt ook wel Judeo-Tat genoemd. De Boechaarse Joden in Centraal-Azië spreken Judeo-Tajik. Alleen de Joden in Georgië hebben altijd Georgisch gesproken, dus geen dialectische variant.

Speculatie

Er bestaat onder de Joden van Georgië nog een andere overlevering, dat zij zouden afstammen van de Tien Stammen die verdreven zijn door de

Assyrische koning Sargon II (722-705 vgg). Zij baseren deze traditie op hun bewering dat er bij hen geen kohaniem (priesterfamilies) zijn. Het ontbreken van de aanwezigheid van kohaniem en ook Leviëten in de Joodse gemeenschap van Georgië vormt dan het bewijs van de afkomst – niet uit Juda – van deze Georgische Joden. Elders in de diaspora zijn kohaniem en Leviëten wel vertegenwoordigd.

Het onbekende noodlot van de 'tien verloren stammen' is nog steeds onderwerp van veel speculatie. De voor de hand liggende verklaring is dat ze gemengd zijn gehuwd met de bewoners uit het gebied waar ze neergestreken zijn en zo hun religieuze roeping uit het oog zijn verloren. Zo is het ook bij zoveel andere volken in de oude wereld gegaan.

Wat ook de waarheid mag zijn van al deze beweringen, de vestiging van Joden in Georgië heeft oude papieren.

De kerstening van Georgië

Al in de oudheid bestaan op het huidige Georgische grondgebied twee koninkrijken: Colchis in het westen en Kartli – ook wel Iberië genoemd – in het oosten. Er wordt gesuggereerd dat Georgië het 'land van Iperic' (of Iberia) is, dat in de Talmoed wordt genoemd. Karel Onwijn schrijft in de Dominicus-reisgids over Georgië en Armenië het volgende: *“Kartli is ontstaan rond de 4e eeuw vgg en heeft ook langere tijd een deel van Colchis omvat. De hoofdstad is Mtscheta. [...] In 65 vgg komt er een abrupt einde aan de zelfstandigheid van Colchis en Kartli wanneer de Romeinen het gebied veroveren. Vanaf dit moment is het Georgische grondgebied gedurende eeuwen een speelbal van de omringende grootmachten en andere indringers. [...] Dat de Georgiërs er al die tijd toch in slagen hun eigen culturele identiteit op te bouwen, lijkt vooral toe te schrijven aan de kerstening van het gebied. Daardoor voelden de bewoners zich niet alleen via de Georgische taal, maar ook via het (Georgisch-)orthodoxe geloof met elkaar verbonden.”* (*5) Deze overgang tot het christendom is een belangrijke gebeurtenis in de legendarische nationale geschiedenis van Georgië, die ook een Joodse connectie heeft. Rond het begin van onze jaartelling wonen in de oude hoofdstad Mtscheta veel Joden. Volgens de traditie zijn Joden uit de oude hoofdstad aanwezig bij het proces van Jezus in Jeruzalem. Hogepriester Annas heeft boden naar de Joden in Mtscheta gestuurd met de vraag wat te denken van Jezus

– De tunica –
Elioz toont het heilig relik aan zus Sidonia
Artist: Nino Peradze

Twee Joden gaan op pad, komen nog juist op tijd aan in Jeruzalem en proberen Jezus te vergeefs vrij te krijgen. Ze maken de kruisiging mee en bij de verloting van Jezus' tunica wordt deze door hen verkregen. Een van hen, Elioz (Elias) brengt het heilig relik - de lijfrok - naar Mtscheta, zijn zus Sidonia raakt de mantel aan, hoort over de kruisiging, sterft direct en wordt begraven met de mantel in haar handen. Het zijn vrome legenden.

De eigenlijke bekering van Georgië tot het christendom is ook weer in een enigszins omstreden – maar beroemde – overlevering beschreven. Er zijn verschillende versies van dit verhaal. Het komt evenwel ook al voor bij een Westers kerkhistoricus als Rufinus (ca. 400). Hoofdpersoon is het meisje Nino, oorspronkelijk een Joodse slavin, die in het begin van de 4e eeuw naar Georgië komt.

Volgens de legende is zij vanwege christenvervolgingen in Turkije ontvlucht en is nu naar Georgië gekomen om het heilig relik – de lijfrok van Jezus – te zoeken. De ophemelende geschriften over Nino, maken gewag van haar prediking onder de Joden, zo hun zielen wint en haar eerste bekeerlingen maakt. Zo is de Joodse slavin tot een vrouwelijke apostel geworden die rond 330 de koning van Mtscheta tot het christelijk geloof bekeert. Karel Onwijn schrijft over Nino: *“Ze strijkt neer in Mtscheta (in Kartli) waar ze een ziek kind geneest. De toenmalige koning Mirian en zijn vrouw koningin Nana zijn*

hiervan zo onder de indruk dat ze zich tot het christendom bekeren (337 gj). Zij laten vervolgens massaal de bevolking dopen in de nabij gelegen rivier Aragvi. Hierdoor is Georgië (Kartli en kort daarna ook Colchis) na Armenië de tweede natie in de wereld die overgaat tot het christendom. Nino is na haar dood heilig verklaard.” (*6)

De Italianen zeggen het fraai: *“Si non è vero, è ben trovato – als het niet waar is, dan is het toch aardig bedacht.”*

Ook de kerkhistoricus prof. Dr. J. van Oort vindt dat het verhaal over slavin Nino veel onwaarschijnlijk bevat. Toch schrijft hij in een commentaar: *“Dat ook in Georgië Joods christendom de oudste vorm van christendom was, werd mij nu meer dan ooit duidelijk. Allereerst valt op, dat bepaalde gegevens in de oude legenden telkens verwijzen naar Joods milieu. Dat lijkt meer dan toevallig. Zo wordt van Nino (een Joodse slavin) verteld dat zij, voordat ze in Mtscheta arriveerde, een maand doorbracht in de Joodse gemeenschap van Urbnisi in Zuid-Georgië. Pas daarna kwam ze naar de hoofdstad, en ook hier had ze nauw contact met de plaatselijke (kennelijk grote en invloedrijke) Joodse gemeenschap. Vele Joden in Kartli's hoofdstad, aldus de legende, erkenden Jezus als de beloofde Messias. Eerst nadien meldt het verhaal de bekering van koning Mirian.” (*7)*

Wanneer koning Mirian in de 4e eeuw wordt bekeerd laat hij in Mtscheta op de plek waarvan verondersteld wordt dat daar de Jodin Sidonia – samen met de lijfrok van Jezus – is begraven de eerste christelijke kerk van Georgië bouwen. Later wordt hier de belangrijkste Georgisch Orthodoxe Kathedraal, een meesterwerk van middeleeuwse architectuur, – Svetitschoveli (pilaar van het leven) – gebouwd. Deze ligt op het ommuurde terrein waar vroeger de paleizen van de koningen van Kartli hebben gestaan. In de kathedraal vind je prachtige fresco's, waaronder die het verhaal vertellen over de kerstening van Kartli. In de 6e eeuw is Tbilisi de nieuwe hoofdstad van Georgië geworden, maar toch blijft tot in de huidige tijd Mtscheta het religieuze centrum van het land.

Joodse begraafplaatsen

Hoe het ook zij, het eerste tastbare bewijs van Joodse aanwezigheid in Georgië is de Joodse begraafplaats uit de 6e eeuw in Mtskheta, de oude hoofdstad van het land. Ook dr. J. van Oort schrijft in zijn artikel over oorspronkelijk Joodse begraafplaatsen in zowel Mtscheta als in West-

Georgië, waar opgravingen worden verricht die symbolen als vis (ichthus), anker en pauw te voorschijn brengen. Onderzoekers interpreteren deze symbolen als christelijke voorstellingen. Ze wijzen er bovendien op, dat deze overblijfselen aanmerkelijk ouder zijn dan wat men tot nu toe wist. Dr. van Oort concludeert: *"Al vanaf de tweede eeuw waren er christenen in Georgië. Sporen van Joodse gemeenschappen gaan zelfs terug tot ver voor onze jaartelling. Hun diaspora begon zeer waarschijnlijk sinds de veroveringen van Jeruzalem door Nebukadnezar."*(*8)

Joods-christelijke erfgoed

Georgië, in ieder geval het centraal en oostelijk gelegen Kartli, ontvangt haar christendom in een speciale, zeer authentieke vorm. Staat in Romeins Afrika de wieg van de kerk in de synagoge, zo blijken nu ook in Georgië de eerste verkondigers Joden te zijn geweest. Joods Aramees christendom is de oudste grondslag van de Georgisch-orthodoxe kerk. Waarin heeft dan die eigen vorm van een Joods christendom bestaan? Dr. van Oort zegt hierover: *"De Aramese Joodse christenen spraken bijvoorbeeld niet in Griekse begrippen over Jezus, maar in Joodse categorieën. Jezus was voor hen allereerst de beloofde Profeet, de Ebed (dienstknecht), zelfs de Naam (Hasjem) en de Engel des Heren. Op vrijmoedige en ongecompliceerde wijze spraken zij bijvoorbeeld ook over de Heilige Geest als Vrouwe."*(*9)

In de eerste eeuwen heeft zich vanuit Jeruzalem, Palestina en het Oostjordanland een authentieke vorm van christendom verspreid naar het noorden en oosten toe: Zuid-Turkije, Mesopotamië, Perzië, Armenië en Georgië, zelfs tot in China. Vooral in de Nestoriaanse kerk (*10) bleef eeuwenlang - in haar theologie maar ook in haar liturgie en kunst - veel van dit oorspronkelijke Joods-christelijke erfgoed bewaard.

Noten en Bronnen

(*1) Het werk van Moses Chorenensis is van bijzonder belang omdat het uniek materiaal bevat dat teruggrijpt op de mondelinge overlevering van voor de bekering van Armenië en Georgië tot het christendom.

(*2) The Wellspring of Georgian Historiography: The Early Medieval Historical Chronicle The Conversion of Kartli and The Life of St. Nino, p. 60, Constantine B. Lerner, England: Bennett and Bloom, London, 2004,

(*3) Een uitspraak uit de aggadot, de verhalende overleveringen van de mondelinge Tora, de mondelinge leer.

(*4) Uitspraak te vinden op:

https://archive.org/stream/WienerZeitschriftFrDieKundeDesMorgenlandes/bd21_djvu.txt in: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Volume 21, Wien 1907, pag. 261

(*5) en (*6) Dominicus – Georgië en Armenië, p.33, Karel Onwijn, Gottmer/Becht, 2013

(*7), (*8) en (*9) Citaat te vinden op www.trouw.nl/tr/nl/.../WAT-MIJ-NAAR-GEORGIE-VOERDE.dhtml

(*10) De leer van deze kerk – het Nestorianisme – wordt toegeschreven aan Nestorius, patriarch van Constantinopel. Hij leert dat er wel één persoon in Jezus was, maar dat hij twee gescheiden naturen had: de ene goddelijk en de andere menselijk. Nestorius verzette zich ook fel tegen de naam 'moeder Gods' die door de Griekse kerkvaders aan Maria was gegeven.

Literatuur:

-Facing West - Oriental Jews of Central Asia and the Caucasus, p.119, JHM, Waanders, 1998

-Junior Judaica deel 2, p.161, dr. R. Posner, Keter Publishing House LTD, 1994

-Encyclopedie van de Joodse geschiedenis, p.33, 36, 112, Shamir en Shavit, Kok, 1987

-De geïllustreerde atlas van de Joodse beschaving, p.30, 31, 32, Bacon en Gilbert, BZZTôH, 1991

-The Diaspora and the Lost tribes of Israël, p.84 Amotz Asa-El, Hugh Lauter Levin Associates, 2004

-A history of Jewish Civilization, p.56, 58, Cohn-Sherbok, Chartwell Books, 1997

Internetbronnen:

-www.jhm.nl > Actueel > Tentoonstellingen > Archief Een onbekend bestaan

-www.trouw.nl/tr/nl/.../Joodse-Orientexpres-vertrok-uit-Babylon.dhtml

-<http://nl.wikipedia.org/> Georgian Jews

-<http://www.haaretz.com/israel-news/videos/1.640351#>

WATCH: Forget Atlanta - This Is the Georgia on My Mind.

JUDAICA-AGENDA – VOORJAAR / ZOMER 20

----- 10-4-2016 – Tentoonstelling

"Geschiedenis van het Joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,- (jeugdigen met korting).

----- 25-4-2016 – Snuffel-cursus Bijbels Hebreeuws

Een avond kennismaken met Bijbels Hebreeuws en de docent Dr. E. (Evert) van den Berg, oudtestamenticus en neerlandicus. Organisatie: Stichting Judaica Zwolle. Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: na inschrijving.

----- 08-5-2016 – Tentoonstelling (zie bij 10-4-2016)

----- 11-5-2016 – Jom Ha'atsmaot-viering

Viering van de onafhankelijkheidsdag van Israël. Organisatie: Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle en Joodse Gemeente van Zwolle. Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur. Er wordt een kleine bijdrage gevraagd.

----- 12-6-2016 – Tentoonstelling (zie bij 10-4-2016)

----- 10-7-2016 – Tentoonstelling (zie bij 10-4-2016)

----- 14-8-2016 – Tentoonstelling (zie bij 10-4-2016)

Tentoonstelling Twaalf Joodse Zwollenaren in de Tweede Wereldoorlog

Door de redactie

Eind augustus zal er in de synagoge van Zwolle een mobiele tentoonstelling worden geopend over twaalf Joodse Zwollenaren in de Tweede Wereldoorlog. Aan de hand van twaalf biografische portretten zal daarin een zo compleet mogelijk beeld worden gegeven van de Jodenvervolging tijdens de Duitse bezetting. Deze tentoonstelling is onder andere bedoeld ter ondersteuning van de vele rondleidingen die in de synagoge worden gegeven aan groepen leerlingen, catechisanten en volwassenen. Maar door haar mobiele karakter zal de tentoonstelling ook elders ingezet kunnen worden voor educatieve doeleinden.

Sinds het voorjaar van 2015 werkt een kleine werkgroep aan de voorbereiding van deze tentoonstelling. De werkgroep bestaat uit de Zwolse historici Jaap Hagedoorn en Piet den Otter, de vormgever/illustrator Dammis Baan en de oud-voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle Peter van 't Riet. Inmiddels zijn twaalf Joodse Zwollenaren uitgekozen waarvan de portretten in de tentoonstelling zullen worden afgebeeld. Samen vormen zij een min of meer representatieve afspiegeling van de joodse bevolking van Zwolle in de Tweede Wereldoorlog. Het gaat om zes mannen en zes vrouwen, negen volwassenen en drie kinderen, negen vermoorde slachtoffers en drie overlevenden. Elk portret bestaat uit een beschrijving van de persoonsgegevens, een portretfoto (indien aanwezig), een korte biografie met begeleidend beeldverhaal en een overzicht van vermoorde en overleefde familieleden. Elk portret vertelt een eigen persoonlijk verhaal en belicht weer een ander aspect van de systematische vervolging waaraan Joden tijdens de bezetting bloot stonden. Zo ontstaat een indringend beeld van de ondergang van een gemeenschap die al sinds eeuwen een belangrijke rol speelde in de stad.

Aan de voorbereidingen werken niet alleen de leden van de werkgroep mee. Ook vele anderen in de omgeving van de werkgroep leveren bijdragen, zoals medewerkers van het Historisch Centrum Overijssel, Herinneringscentrum Kamp Westerbork en vele familieleden van de geportretteerden. Ook wordt gebruik gemaakt van de informatie op de website joodszwolle.nl, een initiatief van onze voormalige stadgenote Mirjam Kan die helaas eind vorig jaar in Israël overleden

is. Foto's en documenten worden betrokken van al deze organisaties en particulieren.

De portretten zullen worden uitgevoerd op zogenaamde roll-ups, oprolbare doeken in een cassette die overal waar men ze wil gebruiken kunnen worden uitgerold en opgesteld. Zo ontstaat een tentoonstelling die mobiel is en ook op andere plaatsen dan in de synagoge kan worden opgesteld. Te zijner tijd kan het materiaal dan gebruikt worden door historische centra, bibliotheken, scholen, kerken etc. in het kader van educatie over de Tweede Wereldoorlog.

Voor de realisatie van de tentoonstelling is subsidie aangevraagd bij en toegekend door het Prins Bernhard Cultuurfonds en de Stichting Het Hervormd Weeshuis. Ook van particuliere zijde is een donatie toegezegd om de kosten van de tentoonstelling te kunnen dekken. De Stichting Judaica Zwolle treedt op als penvoerder van het project. Omdat de begroting nog niet geheel gedekt is, zijn donaties om het project mogelijk te maken van harte welkom op bankrekening NL07INGB0000259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

Naast de tentoongestelde panelen zal er ook een tentoonstellingsboekje worden uitgegeven waarin uitgebreidere biografieën van de afgebeelde personen worden opgenomen. De tentoonstelling zal volgens de huidige planning worden geopend op zondagmiddag 28 augustus 2016. In het volgende Judaica Bulletin zullen we meer informatie verschaffen over de opening en de openstelling.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. Een jaargang loopt van oktober t/m juli. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse gods-dienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studie-dagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.J. Dekker (secretaris)
- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- Mw. J.H. Hansma (bibliothecaris)
- Mw. J. van Harten-Wondergem (administrateur)
- W.H. Neevel (voorzitter)
- Mw. S. Prins (penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mw. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mw. J.H. Hansma.

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De Stichting werkt bij gelegenheid samen met: de Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, en andere regionale en landelijke organisaties met een soortgelijke doelstelling.

Giften voor ons werk zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op rekening NL07INGB0000259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt 1 juli 2016. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van maart te zijn ingeleverd via info@judaica-zwolle.nl.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Mieke van Harten-Wondergem te Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Peter van 't Riet en Wim Neevel. Verspreiding: Nieske Willems. Abonnementen lopen per cursusjaar (september t/m juli). U kunt uw abonnement te allen tijde schriftelijk opzeggen. Uw abonnement stopt drie maanden na ontvangst van uw opzegging. Bij voorkeur ontvangen wij uw opzegging voor 1 september (start van een nieuw cursusjaar).

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Hanneke Brem, Michel Canter, Henrike de Graaf, Marguerite Groot-Segond, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Caroline Rouwendal-Estoppey, Hanna Sijmons.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Johan Dekker (secretaris), Arie Driesprong, Riwkah Hamburger, Jeannette Hansma, Mieke van Harten-Wondergem, Wim Neevel (voorzitter).

E-MAIL EN WEBSITE

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Via dit e-mailadres kan men toezending van het cursusprogramma of andere informatie vragen. De website wordt onderhouden door Johan Dekker. Vragen over de inhoud van de website kan men stellen aan het bestuur via ons mailadres info@judaica-zwolle.nl.

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGES

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle met bezoek aan de tentoonstelling voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via info@judaica-zwolle.nl. Entree: € 4,00 voor volwassenen (kortingen voor jeugdigen).